

skalina, stuba kod crkvenih vrata izvana. Osim toga našlo se uresno kamenje sa prve crkvice kao građevni materijal u ovoj drugoj crkvi iz XV. ili XVI. stoljeća. Okolo ove crkvice imade kršćanskih i bogomilskih grobova. Ova crkva sv. Jurja služila je za obred sve do godine 1780, kako svjedoče župske matice u Janjini, i to selu Popovojluci. U groblje oko crkvice ukapali su se iz Sutvida, Borinlaza, Žuljanskih Vraha, Trstenika i Janjine, po narodnoj predaji i po župskim maticama u Janjini, koje počimaju godine 1732. (prijašnje su poradi kuže izgorjele). Tu su ukapani mrtvaci iz sela Popovaluka od davnine sve do god. 1780. Crkva sv. Jurja morala se srušiti negdje između 1780.—1880., jer 1869. sagrađiše Popovljani crkvu sv. Trojstva u svom selu Popovojluci, a napustili su ovu crkvu sv. Jurja, koja im je od starina služila za obrede.

Poluotok Pelješac bio je sastavni dio oblasti Zahumlja od dolaska Hrvata ovamo. Hrvatska državna vlast sezala je nad Zahumljem i Travunjom do pod konac X. stoljeća. Zatim je nastalo dukljansko kraljevstvo do Neretve sve do 1168. godine, koje je godine srpski veliki župan Stevan Nemanja pripojio Raškoj (Regnum Rasciae).

Godine 1222. u jednoj povelji spominje kraji Stefan Prvovjenčani crkvu sv. Jurja i sv. Stjepana u Janjini, koje je uz zemlju od Zuljane do Motoružnica u općini Janjini dao benediktinskom samostanu na Mljetu,

kao prihod. Godine 1325. pripadne Zahumlje, pa i poluotok Stonski Rat (Pelješac) bosanskom banu Stjepanu Kotromaniću, koji godine 1333. proda poluotok Stonski Rat (Pelješac) dubrovačkoj republici, uz koju osta do pada iste godine 1808. godine.

Iste godine 1921. kad se otkopala ova crkva, pozvan dođe u Janjinu g. Dr. M. Abramić, podravnatelj konservatornog ureda u Splitu, i pregleda sve iskopine i pronađene ostatke rimske, kao i starohrvatske ornamentike iz X. stoljeća, te je u svemu složan bio sa piscem ovog članka i u pogledu doba, i arhitektonskih nakita nađenih u iskopinama.

Godine 1926. mjeseca kolovoza uz prisutnost pisca, kao delegata Braće Hrvatskog Zmaja, radnog ogranka u Dubrovniku, te kao povjerenika za starine na Pelješcu, i uz prisutnost načelnika, bi postavljena spomenploča na crkvi sv. Jurja, a blagoslovio je zamjenik g. župnika. Ploča ima natpis:

Ova je crkva sv. Gjurgja

Iz davnina. Obnovljena u IX. i XVI. v.  
Služila do konca XVIII. v. Otkrivena g. 1921.

Potomcima na znanje.

Puk župe

Janjine

Postavio 1926.

Ova je ploča na sjevernom zidu crkvice.

Dr. N. Z. Bjelovučić.

#### »PO KONCU«

stari hrvatski pravni termin u povaljskoj listini i natpisu g. 1185.

##### I.

U poznatoj ćirilskoj listini g. 1185 (ponekima g. 1184), koja se ušćuvala također u ćirilskom prepisu g. 1250, i koja se nalazi u Povoljima na Braču, te u istovremenom kamenom natpisu, urezanu na prađu opatijске crkve u Povoljima (a koji se danas čuva u splitskom arheološkom muzeju, zbirka društva »Bihać«), susretamo izraz »p o k o n c u« (»sie zemlje ježe vi držite p o k o n c u, kneže i župane«). Značenje ovoga izraza je sporno. Dva su glavna suprotna mišljenja: prema jednima radi se o imenu predjela »Konac« a prema drugima o starom hrvatskom pravnom terminu, danas izgubljenju.

Spomenuta dva spomenika, pisana hrvatskim jezikom i ćirilicom, veoma su interesantna, jer spadaju među najstarije ćirilčke spomenike, pisane na koži i u kamen urezane, u čisto hrvatskom i katoličkom predjelu, te su dragocjeni po jeziku, po pismu, po imenima ličnim i porodičnim, po nazivlju mjesta i predjela. To sve dokazuje,

uostalom, potpuno hrvatski narodni karakter srednjo-dalmatinskih otoka Brača, Hvara i Visa u XII. stoljeću, a i narodni karakter grada Splita, gdje je g. 1250 Ivan, kanonik stolne crkve sv. Dujma, pisao jezikom hrvatskim a pismenima ćirilskim te je kao »prisežen pisac« biskupa hvarškoga i bračškoga prepisao ono što je našao ubilježeno »u staru knjigu«.

Nedavno je Povoljanin g. prof. Dr. Ivan Ostojić objelodanio zanimljivu raspravu o povaljskoj opatiji (»Narodna Starina« sv. 22. str. 149. IX. knjige), te priopćio u transkripciji latinicom povaljsku listinu i natpis, poprativši ih komentarom. Prepuštajući pozvanijim da se pozabave mnogim zanimljivim pitanjima i da sa drugih gledišta jezičnih, toponomastičkih i ostalih osvjetle ove važne spomenike, ograničavam se na nekoliko refleksija o izrazu »p o k o n c u«.

G. Dr. Ostojić tvrdi, da taj izraz znači ime predjela »Konac«. Njegov starinom sumještanin g. Dr. Mirko Vrsalović (u »Obzor« br. 8. g. 1931.) potpuno se priklanja

mišljenju, da se u izrazu »po koncu« radi o imenu predjela, a nipošto o kakvom pravnom terminu, kako su neki mislili, i veli, da bi trebalo da se nauka jednom otrese takove obmane.

Pošto i ja bijah i ostajem pri mišljenju (izraženu u predavanju »O nacionalnom karakteru Splita u davnim stoljećima«), da se ne radi o imenu predjela, već o pometnutom starom hrvatskom pravnom terminu, to ću pokušati da opravdam ovo svoje mišljenje i dovinem se smislu izraza »po koncu«. Nestručnjačka diskusija, između nas laika u jezikoslovnoj nauci i domaćoj pravnoj historiji, mogla bi da daje povoda i da pomogne naučnom i stručnom rješenju jednoga spornoga izraza u starim spomenicima.

## II

O značenju izraza »po koncu« u povaljskoj listini i natpisu, izrekoše — što znam — svoja mišljenja:

a) Dr. Rački, koji je listinu prvi objavio (»Starine«, XIII str. 198), očito je uzeo, da se radi o nazivu predjela ili zemlje, jer u popis imena položaja iz listine uvrštava i »Konac«, a to ime dolazi samo jednom u listini u gore navedenoj izreci.

b) Frano Radić (»Starohrvatska Prosvjeta« g. 1895) i Dr. Vl. Corović (»Južnoslovenski Filolog« g. 1921.) misle jednako kao i Rački.

c) Akademijски rječnik navodi: »U jednom od najstarijih spomenika ima izraz »po koncu«, što se ne može razumjeti, je li tu »Konac« ime muško ili mjesno ili što drugo. U starom latinskom prevodu listine stoji »po conzu« nepreveden«.

d) Vladimir Mažuranić u svojim pravno-povjesnim »Prinosima« kaže, da mu je značenje nejasno i da bi »po koncu« moglo značiti: »zemlje što ih držite vrvlju, užem, koncem« ili pak »po krvi t. j. po porijetlu, per lincam sanguinis«.

e) Dr. Petar Kolendić (»Južna Srbija« 1924. str. 921) čitajući natpis u kamenu misli, da izraz »po koncu« u listini i u natpisu znači neki ondašnji pravni termin.

f) Mišljenja g. Dr. Ostojića i Dr. Vrsalovića i svoje protivno mišljenje gore sam naveo.

Kako se vidi postoje u pogledu izraza »po koncu« različna mišljenja i različne kombinacije: za ime predjela, za muško lično ime, za druge mogućnosti, među kojima i za pravni termin nejasna značenja.

Ja ću najprije pokušati da dokažem, da se ne radi o imenu predjela, pak da utvrdim da se radi o pravnom terminu i da mu kušam odgonetati značenje.

G. Dr. Ostojić, koji kategorički tvrdi, da se radi o imenu predjela, iznio je svoje mišljenje najprije u članku »Povaljski natpis« (»Jadran«, Split, g. 1925. br. 22) u polemici

sa g. Drom Petrom Kolendićem. Tu g. Dr. Ostojić navodi, da se je onih dana namjerio na starinski rukopis iz g. 1418, u kojem se neki Hranković odriče na korist povaljske crkve sv. Ivana prava na zemlju »Zukovik« u predjelu »Konac« (»terra vocata Zucovich in Conac iuxta litus maris«), pak zaključuje, da je i u povaljskoj listini i natpisu »Konac« predio uz more, a ne pravni termin. Koicidencija naziva »Konac« u ispravi g. 1418 sa nazivom »po koncu« u listini i natpisu doista je sugestivna i zavodljiva, navlastito za onoga koji je pronašao tu koicidenciju, no po mojem sudu stoje proti mišljenju, da je »po koncu« oznaka predjela, jaki i nepremostivi argumenti geografsko-lokalni, gramatički, jezični i logični.

## III.

Da se dođe do ispravna tumačenja jednoga izraza treba promotriti rečenicu, u kojoj dolazi taj izraz, samu po sebi i u gramatičkoj i logičnoj vezi sa sastavkom, sa sadržajem cijele isprave, sa svrhom i ciljem iste isprave.

Sam g. Dr. Ostojić priznaje i lijepo dokazuje, da je povaljska isprava popis i od vlasti potvrđeni iskaz samostanskog imetka i kako je do njega došlo. Ja tvrdim i više: da je povaljska listina ne samo popis zemalja, nego i zbirka dokumenata o načinu tečenja pojedinih zemalja, sa naznakom kako, kada i po kojem je pravnom naslovu samostan postepeno sticao svoj imetak. Historijski je naime dokazano i od Račkoga i od g. Dra. Ostojića, da je prvi benediktinski samostan u Povoljima, podignut »na Zalu« oko g. 1145. i da su ga gusari oplijenili i razorili, te da već g. 1184. ili 1185. nalazimo ponovo benediktince u Povoljima gdje podižu novi samostan »na Lokvi« malo dalje od morskoga žala. Nakon propasti prvoga samostana njegova je imovina bila od drugih prisvojena i zato se kalugjer Ratko trudi, da obnovljenom samostanu budu povraćene oduzete zemlje. To je Ratku i uspelo g. 1184. (ili 1185.) pred vijećem vlastele i puka na Bolu. Da ovu revindikaciju utvrdi i osigura samostan od budućih uzurpacija daje kalugjer, docnije opat Ratko upisati ovaj događaj na koži i urezati na pragu crkvenih vrata. Ovo je geneza povaljske listine i natpisa i sve je ovo jasno iz same listine, koja utvrđuje tečevine opatijskog imetka po slijedu događaja, po potvrdama vlasti po svjedočanstvima i po pravnim naslovima.

U prvim retcima povaljske listine prikazuje se Ratkova intervencija na vijeću u Bolu i uspješna revindikacija dobara prvoga samostana te potanko nabrajaju tako povraćene zemlje. Dalje se navodi tečevina zemalja od nekoğa Smol'ca, koji se

bijaše »udal« u samostan sa ugovorom da ga samostan dohrani do smrti, a sva njegova »dédina« da bude Crkvi. Zatim se iznosi kako je neki Poruga sa sinom Tehojem dao crkvi svoje »selo na Praznicah«, sve vinograde i zemlje i cijelo svoje »dosténije« (dakle i djedovinu i svoju tečevinu). Još dalje se priča, kako se je neki Vladinja prepirao sa Raškom o »Lokvicu« i »njivu do gumna« i pobijedivši dao te zemlje »u crkvu sv. Ivana«. Zatim se navode pojedine kupovine zemalja pred svjedocima i t. d. Listina je dakle i popis zemalja i zbirka dokumenata sa naznakom načina, naslova tečenja, potvrda svjedoka i t. d. Toliko je to očito i po sadržaju listine i po tome što je ista listina u latinskom prevodu bila iznašana u parnicama kao pravni dokaz samostanske vlasnosti i njegovih prava.

Nakon ove opće pretpostavke treba pogledati tekst listine, u kojem susretamo izraz »po koncu«.

Na vijeću u Bolu kalugjer Ratko drži pred pukom i pred vlastelom izravan govor upravljen knezu, županu i vlasteli, te ovako »nače govoriti: »Kneže i vsi vlasteli: mol'styr svetaĝo Joana 'est velik byl prežde: kako vi veste (znate) je zapustel i ego zemlje: tako es'm slyšal, da sie (ove) zemlje, eže (koje) Vy držite po koncu, i kneže i župane, esu byly pree svetaĝo Joana crkve; molju Vy vlastele da byste é daly crkve. I reče Brečko knez i Prvoš župan: budte Boĝu i svetomu Joanu proščeni kako sut byly. I s'e (ove) sut t'e zemlje, eže (koje) Vy držite po kondol, od niže spily do Ruinika, oklad Veljak, više ego (njega) niže Bunj' pod Crkvu svetaĝo Níkulu: tri okladi«.

G. Dr. Ostojić kao tamo rođeni poznavalac predjela tvrdi da ista imena zemalja postoje i danas, i baš: a) »na Kale« da je predjel u poreznoj općini Selca; b) »Rujnik« u p. o. Selca; c) »Veljak« u p. o. Novoselo; d) »Bunje« u p. o. Novoselo i e) Crkva sv. Nikole u p. o. Sumartin.

Na vojnoj karti nalazimo: a) položaj »na Kale« u p. o. Selca, udaljen je u zračnoj liniji kojih 8 km prema zapadu od krajnje točke Brača kod rta »Zukovik«, gdje bi imao da bude po ispravi g. 1418. predjel »Konac«; a nekih 5 km u zračnoj liniji zapadno od crkve sv. Nikole; b) »Bunje« u p. o. Novoselo položaj je udaljen kojih 6 km zračne linije od položaja »na Kale«, a koja 3 km od crkve sv. Nikole; c) »Oklade« položaj je u p. o. Novoselo, po sredini između položaja »na Kale« i »Bunje«.

Nameće se odmah pitanje: može li po geografskoj situaciji biti položaj »Konac« iz isprave g. 1418. istovjetan sa tobožnjim predjelom »po koncu« iz povaljske listine i natpisa? E da bude istovjetnosti položaja

trebalo bi da zemlje od kalugjera Ratka označene nazivom »po koncu« u listini g. 1185. budu uz morsku obalu na skrajnjem istočnom kraju otoka Brača gdje je po ispravi g. 1418. predjel »Konac« (in conaz juxta litus maris«). Nu to nije tako, jer se zemlje nabrojene od Ratka ne nalaze u opće uz more, već kilometre daleko na zapad. Ako se hoće da je oznakom »po Koncu« Ratko htio da obuhvati sve po njemu nabrojene zemlje kao da se nalaze u predjelu »Konac«, tada bi sve te zemlje morale doista da budu u tom predjelu. Nu mi nalazimo protivno, da je n. pr. položaj »na Kale« oko 8 km zračne linije (3—4 sata hoda) daleko u zapad i u kopnu; da su po Ratku spomenute zemlje jedna od druge dobro udaljene, da se nalaze u predjelima drugih posebnih imena (»na Kale«, »Bunje«, »Okkladi«), i da su ovi predjeli tako udaljeni jedan od drugoga, da se danas nalaze u tri različite porezne općine: Selca, Novoselo, Sumartin. Dovoljno bi bilo da i jedna sama od zemalja što ih Ratko spominje (n. pr. Kale) ne bude u položaju »Konac« te bi pala mogućnost da je oznakom »po koncu« označen taj predjel, a kamo li kada se to ne da ustvrditi za ni jednu od tih zemalja. Topografija dakle ne dopušta mogućnost istovjetnosti položaja »Konac« u ispravi g. 1418. sa izrazom »po koncu« u listini i u natpisu povaljskom.

Nu to ne dopušta ni gramatika. U jeziku hrvatskom nikako se ne označuje predlogom »po« (po »Koncu«) položaj izvjesnih i posebice označenih zemalja. Tako bi se jedino moglo da kaže, kada bi se htjelo općenito i neodređeno spomenuti neopredijeljene zemlje, čiji se položaj ne će ili ne može da tačno odredi (n. pr. »imam zemalja po Braču«), ili kada bi se htjelo kazati da su te zemlje amo tamo po nekom području rastrkane. Nu Ratko u listini ne govori neodređeno, nego nabraja sve zemlje po nazivu, položaju i predjelu. Kada bi Ratko htio reći da se sve ove zemlje nalaze u predjelu »Konac« morao bi reći: »u Koncu« ili »na Koncu«, nikako »po Koncu«. Nigdje se u cijeloj listini ne označuje položaj predlogom »po«, pa zašto ta negramatička iznimka da bude u spornoj izreci? Kada riječ »konac« ovdje ne bi bila arhaična sa posebnim značenjem i kada bi joj se imalo dati današnje ograničeno značenje: konac = kraj, svršetak, tada bi gramatikalno oblik »po koncu« dopuštao jedino tumačenje: po svršetku, po prestanku (samostana), ali nikako oznaku predjela.

Nu nama se je ušćuvao dokaz, da se ovdje radi o arhaičnom, danas izgubljenom značenju izraza »po koncu«. U starom name latinskom prevodu povaljske listine ostao je izraz »po conzu« nepreveden, dok su drugi položaji prevedeni odgovarajućim

latinskim predlozima »in, ad« itd. Ovo nedoranje u oblik i neprevadanje znači, da prevodilac nije shvatio da se radi o predjelu »Konac«, jer bi u tom slučaju bio preveo »ad Conaz« ili »in Conaz«. Prevodilac je dakle smatrao da izraz ne znači oznaku predjela, te ili nije shvatio što »po koncu« znači, ili vjerovatnije on je znao, da taj izraz ima posebno značenje, ali nije umio da tačno prevede na latinski. Ovo pak dovodi do uvjerenja, da je prevodilac znao da je to neki stari termin, koji se ne da prevesti.

#### IV.

Prelazeći na traženje smisla izrazu »po koncu«, logičnim tumačenjem u vezi sa događajem, ispisanim u listini i u istovremenom natpisu, nameću se ove refleksije:

Svugdje u listini — kako prije rekosmo — navodi se pravni postanak manastirskog vlasničkog prava na pojedine skupine zemalja.

Kao prva i najstarija skupina spomenuta je odmah u početku listine one skupina zemalja, što je opatija imala prije nego je »zapustěl molstir i njegove zemlje«. Ratko kaže: kako sam slušao cve (t. j. zapustěle) zemlje, koje »vi držite po koncu, kneže i župane«, bijahu prije crkve sv. Ivana, i traži da budu vraćene. Ne može »po koncu« ovdje da bude oznaka položaja (neodređena) kada Ratko odmah nastavlja: i ovo su te zemlje, te ih po položaju i nazivu precizira. Čemu u istoj izreci dvostruko i suvišno označavanje položaja, jednom općenito i neodređeno, jednom određeno? Mnogo je logičnije i prirodnije, a i gramatički ispravno, da je Ratko ovdje, kao i drugodje, htio da navede i historijski događaj zapuštanja zemalja i razlog te osnovu po kojoj knez i župan te zemlje drže. Ratko akcentuira riječ »držite« sa nastavkom po čemu drže — »po koncu«. Jer Ratko ističe tri stvari: da su zemlje prije bile samostanske i da su »zapustěle«; da ih sada drži vlast i po čemu ih drži; te zato opravdano traži povratu.

Po gramatici, po logici, po svrsi govora i cilju zahtjeva, a i po upotrebljenoj i naglašenoj riječi »držite« jasno je, da ovdje »po koncu« znači pravni naslov držanja (po ocu, po nasljedstvu, po zakonu, po pravdi, po presudi itd.) i da se tim nastavkom upotpunjuje slijed događaja, po kojima je samostan zemlje izgubio, vlast ih kao zapustjele u posjed uzela, te je dosljedno tome valjan razlog, da ih Ratko natrag traži i u tom traženju uspijeva.

Ovakovo shvaćanje još nam bolje potvrđuje istovremeni povaljski natpis.

Natpisima u kamenu ovjekovječuju se i svečano utvrđuju važni događaji i u kratkom zbijenom slogu ističe se samo najvaž-

nije. I povaljski natpis je takav: U prvom dijelu spominje se majstor koji je saziđao vrata crkve »Boga radi i da bude čestnik crkve sv. Ivana«. U drugom dijelu veli se: »Knez Brečko uloži se biti čestnik ei (crkve) i da zemlje u nju [koje držaše] (po k)oncu: Slova što nedostaju jer isječena prigodom postavljanja prağa na drugo mjesto, treba ispuniti prema listini, jer je očitó da je natpis u glavnom zbijena reprodukcija listine. Zato mislim da drugi dio natpisa ima da glasi: Knez Brečko uloži se biti čestnik ei (crkve) i da u nju zemlje eže držaše po koncu«.

Ako se izraz »po koncu« ponavlja u natpisu jasno je da se njim naglašava nešto važno, nešto po čemu je knez Brečko postao zaslužan za crkvu i »uložio se biti čestnik« crkve. Ne može biti važno gdje se zemlje nalaze, da se njihov položaj ureže u kamen. Nu jeste važno, da je knez Brečko vratio crkvi zemlje koje je držao po mekom valjanom pravnom naslovu. Zato je to njegovo »vrašćenije« bilo od kasnijega kneza pohvaljeno, za to mu je ime uklesano na prağu Crkve pošto se je jednim pohvalnim djelom uložio biti »čestnik crkve«.

Da se odgoneta smisao izraza »po koncu« treba prema razvitku događaja promisliti po čemu su knez, župan i vlastela, kao predstavnici ondašnje vlasti, mogli da drže zemlje napuštene od samostana opustjelog. Opće je pravilo, da dobra zapuštena, ošasna po pravu kaduciteta pripadaju fisku: bivaju inkamerirana od predstavnik državne vlasti, jer bi inače nastalo tumultuarно grabljenje. Otok Brač je u ono doba imao uređenu vlast; kneza, župana, »dediče vladanja otočkoga«, imao je vijeća vlastele i puka. Nema sumnje, da je tako uređena vlast stvorila neku odluku u pogledu zapuštenih samostanskih dobara i da je tom odlukom sebi ih kao ošasna dobra (bona vacantia) prisvojila — i kasnije na molbu Ratka povratila. Po toj odluci (po »koncu«) došle su zemlje u posjed vlasti. »Konac« ovdje može po logici i po slijedu događaja da znači odluku vlasti, a lako da je u doba povaljske listine značio specifičnu odluku municipalne vlasti o prisvojenju ošasnih dobara. Zbog toga je posebnog značenja taj termin u starom latinskom prevodu ostao nepreveden »po Conzu«.

I u današnjem jeziku »dokonati« i »dokončati« znači zaključiti, odlučiti, riješiti, pak »konac« dosljedno može da znači odluku, presudu. Takovo značenje riječi »konac« bilježi u svome rječniku Stulli, koji kaže da »konac« ima značenje »sententia«, »konac odvjetni = sententia judicis«. Stulli nije ovo izmislio, već čuo ili negdje našao i zabilježio.

Riječ »konac« ima etimon »kon«, a taj isti etimon ima i riječ »zakon«, a i zakon ima često značenje zaključka ili presude (»po zakonu svega zbora« Polj.). Po tome etimološki i »konac« može da ima isto značenje.

Ovakovo značenje izraza »po koncu« u povaljskoj listini i natpisu odgovara hrvatskom jeziku i gramatici, logičnom smislu izreke i cijeloga sastavka te i svrsi govora kalugjera Ratka.

Da se, napokon, samo sa riječ dvije, još osvrnemo na naslućivanje Vladimira Mažuranića, koji nabacuje mogućnost, da bi »po koncu« moglo da znači »per lineam sanguinis«, po podrijetlu ili po krvnoj vezi. Ovu mogućnost isključuje već činjenica, što se ovdje na obje strane (kod samostana i bračkog municipija) radi o moralnim bićima, te je isključena svaka krvna veza. Isto tako nema nikakova oslonja da se radi o kakovom ličnom imenu. Ima dosta slučajeva da su se stari narodni pravni izrazi izgubili pod uplivom tuđih zakona. Tako na pr. izraz »po vrvi i krvi« u Poljčkom statutu, te izraz »bezuvitje« u ispravi Petra Crnoga; pak je vrlo vjerovatno da se se je to dogodilo i sa izrazom »po koncu«.

Izgubivši narodnu samostalnost, i došavši pod upliv tuđih zakona, i zakonskog jezika latinskog, talijanskog i njemačkog, iščezose mnogi narodni izrazi, a mi smo u novije doba usvojili tuđe prevedene ili usvojene izraze. Danas se na pr. za zaključak, rješenje, odluka, uobičajije takovi izrazi prevedeni s njemačkog ili latinskog, dok se je u živom govoru usćuvao još glagol »dokonati« iz etimona »kon«. U davnini je postojala i imenica »konac«, koju još bilježi Štulli. Taj smisao može da ima i ima izraz »po koncu« u povaljskoj listini i natpisu, i taj smisao potpuno odgovara gramatici, logici i svrsi govora.

Dr. Ivan Bulić.

#### DODATAK.

U vezi s razlaganjem dra Ivana Bulića o značenju fraze: »Sie zemlje, ježe vi držite po koncu«, koje se čitaju u povaljskoj ispravi, trebalo bi spomenuti, da se sporni »po koncu« nalazi i u latinskim napisanim ugovorima onoga vremena, točno prevedeno: per finem po koncu.

U arhivu samostana svete Marije u Zadru našao je Kukuljević i jednu izvornu bilješku samostanske starešice Stane iz god. 1190., koju je on prepisao a vjerovatno i ponio sobom original, jer ga je nestalo. Ta bilješka latinski glasi ovako:

»Ego Stana abbatissa comparavi de Tugurio Cernata per decem solidos per finem. Comparavi de cognato suo Bulichena per decem solidos per finem. Comparavi de Sostaco uno servo nomine

Cuccuruz per finem. Edo Stana abbatissa comparavi nomine (unum servum) Vescen(i) per duos solidos, ut faciat servitium per septem annos, cum compleverit septem annos, det duo solidos. Judex testis, Manzeri testis, presbiter Sergi testis, Tezone testis, Petrozo testis«. (Codex diplomaticu, izdanje Jug. Akademije, sv. II. str. 249, br. 233.)

Ova bilješka, koju je Kukuljević prepisao iz originala, a originalu se trag zameo, nije najtočnije prepisana, ni kompletirana, prema tomu ni objelodanjena. Na ovoj manj netočnosti hramlju veoma brojni spomenici sadržani u akademskom izdanju »Codexa«. Tako drugi dio gornje bilješke morao bi se ispraviti i glasiti ovako: »Ego Stana abbatissa comparavi (unum servum) nomine Vescen per duos solidos«. Ili bi se moglo posve ispustiti zaograda. Ako je pak čitanje Kukuljevićevo točno, onda je ona stavka: »nomine unum servum Vesceni« dokaz da je latinski tekst prevod iz hrvatskoga originala, a prevodilac je bio slabo potkovao u latinskom jeziku, makar i onoga vremena.

Starešica Stana izjavljuje dakle pred svjedocima: »Ja opatkinja Stana kupih Crnatu od Tugura za deset solida po koncu. Kupih Buličnu od svoğa šure za deset solida po koncu. Kupih jednog slugu imenom Kukuruz od Sestaka po koncu. Ja Stana opatkinja kupih jednog slugu imenom Višen za dva solida, da vrši službu za sedam godina. A kad dovrši sedam godina, neka dade dva solida. Svjedok sudac, svjedok Manžer, svjedok svećenik Srgij. Svjedok Teco, svjedok Petroc«.

Sama izjava nije latinskoga izvora. Nije latinski koncipirana, nego hrvatski. Riječi: a cognato suo, preveo sam: od svoğa šure, premda pa latinskoj gramatici morao bih prevesti od njegova šure.

Da sam preveo: od njegova šurjaka, a cognato suo, to bi značilo, da je opatica kupila od šurjaka Tugurova. Naprotiv mislim, da je ona kupila Buličnu od svoğa šurjaka, t. j. muža svoje sestre. I ovo je vjerovatnije. Prevodilac latinski je preveo hrvatsku frazu od svoğa šurjaka a cognato suo.

Ne zna se po sastavu, jesu li Crnata i Bulična muško ili žensko, jer ne veli ni servum ni servam. Tako ne sklanja ni ime, ne piše Cernatam i Bulichenam, kako bi morala. Imena prve dvojice slugu stoje kao i dva slijedeća nesklonjena, onako, kako se govorilo pučki: Crnata, Bulična, Kukuruz i Vešen. Prepisači se neumjesno htjeli ovo zadnje ime sklanjati i dati mu genitivnu formu Visceni.

Za druga dva imena i po formi i tekstu (servum) zna se da su dvije muške sluge. Ali Cernata i Bulichena? Cernata i Crnata je isto i može biti po formi muško i žen-

sko ime. Imena muškoga roda na »a« imade danas, a u starini ih je bilo mnogo više. A glede samoga Cernata Crnota imademo jednog svećenika, koji je ostavio opaticama splitskim kuću i zemlje (Vidi Cod. diplom. II. god. 1134, 1144. itd.) A moglo bi biti i žensko ime. Naprotiv je vjerojatnije da je Bulichena = Bulična žensko ime.

Ova listina, u kojoj su imena i kupca Stana i kupljenih slugu i svjedoka hrvatska, dokazuje još jednom, da je pučanstvo zemlje, gdje su se ove isprave sastavljale, bilo hrvatsko.

Za kupnju Crnote, Bulične i Kukuruzza kupac označuje cijenu: deset solida, i kupuje i po kupcu, per finem. Za Višena ne veli to, nego kaže da je dala za njega dva solida, da služi samostanu sedam godina. Kad mladić dovrši službu, vratit će dva solida. Ovaj mali Vešen ili Višen izgleda mi kao onaj vlašić, kojega otac dovede iz gladne Zagore na primorje i na otoke, te ga daje u službu bogatijem gazdi, da mu ga hrani i oblači a gazda turi ocu u šake desetak forinti. Otac je sretan, da je našao, ko će mu othraniti sina, dok odraste.

Neka se sada usporede ove kupnje po koncu sa sadržajem povaljskih samostanskih zemalja po koncu, pa je pravniku lakše izbiti točno značenje te fraze.

Za pravni život i pravno shvaćanje naših otaca je interesantno prisposodobiti ovaj per finem — po koncu — s onom drugom frazom: pro fine — za konac. U ugovorima dolazi oznaka cijene za predmet plus jedna svota pro fine, za konac. Trebalo bi dobro proučiti listine u spomenutom Codexu II. br. 215, br. 216, br. 246, br. 247 i br. 248. Cod. III. br. 47, br. 48, br. 78, br. 111, br. 241, br. 310 te dalje 317, 321, 341, 352.

Kad se sve naše stare listine pročiste i prouče, sinuť će kao sunce jedna velika istina, da nema kontinuiteta romansko-ga u Dalmaciji. Između latinstva i talijanstva zasjeo je jaki sloj slavenstva. Od VII. stoljeća nestalo je rimštine iz Dalmacije. Gradovi su se posve asimilirali i prihvatili novo stanje. Ni latinstvo rimske crkve, koje onda još ne bješe ovako akcentuirano, nije pomoglo slabim i neotpornim ostacima Latina, da se održi. Kad počinju naši spomenici da se javljaju, od IX. stoljeća dalje, oni nose na sebi u svakom pogledu oznaku slavensku, jer slavenstvo bješe proniklo cjelo-

kupni javni i privatni život. Latinski jezik u natpisima i u poveljama nisu dokaz latinstva naroda i zemlje. Sličnu pojavu službenog latinstva imademo u Britaniji, u Germaniji do pred dva stoljeća. Talijanstvo je prodiralo kasnije, iza XV. stoljeća, naporem venecijanske vlasti, ali bez velikih uspjeha. Tek u XIX. stoljeću počelo se govoriti o nekom talijanstvu u Dalmaciji.

Koliko god je važno iskapati starine po historijskim gradinama i poljanama, toliko je korisno i potrebno bistriniti pravne pojmove sadržane u starim listinama i na natpisima.

K. Šegvić.

#### Primjedba.

Ne mogu da se složim s mišljenjem g. K. Šegvića u gornjem »dodatku«.

Pored sličnosti izraza »po koncu« sa latinskim izrazom »per finem« i »pro fine«, to su dva sasvim različita pojma. U povaljskoj listini i natpisu nikako ne može da bude govora o prodaji, nego o prisvojenju zapuštenih ošasnih dobara po odluci (»po koncu«) vlasti. Naprotiv izrazi »per finem« i »pro fine« dolaze samo u kupoprodajama kao uglavak stranaka o definitivnoj i neopozivoj prodaji, bez prava na otkup. Ovo je iz isprave opatice Stane očito, jer se taj izraz opetuje u tri slučaja, a u četvrtom nema toga izraza, baš zato što je predviđen otkup poslije sedam godina službovanja. U ispravi Petra Crnoga g. 1080 dolazi »pro fine« nekih 40 puta i uvijek u kupovinama kao neka mala nadoplata na dokaz neopozivosti i neotkupnosti. To isto značenje ima i hrvatski izraz »besuetic«, koji nije drugo nego »bezuvitje« (bez-uvjetno), jer se baš u ovom obliku susreta u nekim još neobjelodanim poljičkim ispravama kako je to dokazao prof. Ivan Pivčević. U ostalom postoji još i danas u narodu običaj takova uglavka, navlastito da se pokaže kako prodaja nije u svrhu maskiranja antihreze, nego definitivna i neotkupna (»u strmen« i slično).

Ja mislim da se na ovo pitanje još osvrnem u posebnom članku.

Ne vjerujem ni to, da mi je neku šunkunbabu »Buličnu« kupila opatica Stana ni »po koncu« ni »per finem«, kako piše g. K. Šegvić.

Dr. Ivan Bulić.

Vatroslav Jagić. (Spomeni moga života I. 12. Beograd 1930.) napominje u Varaždinu »Dugi Konec« koji da je prekršten u Dugu ulicu. Op. ur. »N. S.«.

#### KRATKI LJETOPIS TOME JURIČIĆA IZ G. 1596. i 1599.

Priopćio dr. o. Juraj Božićković.

Toma Juričić iz Gornjeg Vrdola, sela imotske krajine napisao je kratki ljetopis g. 1596. i 1599., u kojemu pripovijeda: 1. kako je narodni junak vojvoda Ivan Vlatko-

vić, poznat u narodnim pjesmama pod Ivom Senjaninom, odsjekao lijevu ruku Ametagi Cukarinoviću na meidanu u Markarskoj u jeseni 1596. 2. izbraja rodoslovlje